

Verlichting vs. christendom: vijanden of bondgenoten?

niet-gepubliceerde column, okt 2019

Ignace Demaerel

De laatste jaren wordt regelmatig in verschillende media, en ook door politici, betoogd dat West-Europa de 'waarden van de Verlichting' sterker moet verdedigen. Directe aanleiding was/is natuurlijk de strijd tegen de radicale islam – denk aan Sharia4Belgium - en de golf van terreuraanslagen zoals die op Charlie Hebdo. Hier vond duidelijk een heftige botsing plaats tussen culturen en tussen verschillende visies op religie en maatschappij, op geloof en rationaliteit. Wat we níet willen is duidelijk: een intolerant en onderdrukkend religieus regime zoals de ayatollahs in Iran installeerden of zoals IS. Maar wat we dan wél willen? Zwaaien met die befaamde 'waarden van de Verlichting' klinkt mooi, maar welke zijn die eigenlijk? Bestaat daar een duidelijk lijstje van, en zijn we het daar allemaal over eens? En was de tijd van de Verlichting wel zo verlicht als we menen te weten? Als we wat dieper doorvragen, blijkt hier toch wel heel veel begripsverwarring over te bestaan.

Eerst even enkele kritische bemerkingen over het woord 'verlichting' zelf. Dit was namelijk geen nieuw woord in die tijd! Men gebruikt het vaak tégen het christendom, maar het woord komt zelf negen maal voor in de Bijbel. Psalm 18:29 zegt bijv. al duizend jaar vóór Christus: 'U, HEER, mijn God, verlicht mijn duisternis'. Johannes betitelt Jezus als 'het ware licht dat ieder mens verlicht' (Joh. 1:9) en even later als 'het Licht van de wereld' (Joh. 8:12). Driemaal gebruikt ook Paulus deze uitdrukking voor een gelovige die door God 'verlicht' geworden is (Efeze 1:17, Hebreeën 6:4 en 10:32). De Vlaamse mysticus Jan van Ruusbroec (1293-1381) schreef over een 'verlicht mens' en 'de verlichte rede', daarmee doelende op iemand die het licht van God gezien had. Dit woord in de 18de eeuw uit haar christelijke context rukken en gebruiken voor iets heel anders, was dus een serieuze herdefiniëring en een betekenisverenging: men schoof van het niveau van de geest naar dat van de ziel, van het sacrale naar het profane. In plaats van het spirituele licht van een openbaring ging het over de vrijheid van wetenschap en denken! Dat deze hebben geleid tot veel technologische vooruitgang en materiële voordelen, zal niemand ontkennen. Maar dit licht gaat over wel iets héél anders, en speelt zich af op een 'lager' niveau. Stel je voor dat je beste vriend komt zuchten dat hij in de diepste duisternis zit, en je geeft hem de allernieuwste zaklamp als remedie! Of aan iemand die 'de richting in zijn leven' kwijt is, geef je een kompas, en wie 'het niet meer ziet zitten', geef je een bril!?

Hoe kan filosoof en atheïst [Maarten Boudry in zijn column](#) dan zo stellig beweren dat het christendom niet voor verlichting vatbaar is, evenmin als de islam? Omdat hij (1) duidelijk de kern van het christendom niet onderscheidt en (2) 'verlichting' in een zeer verengde, rationalistische betekenis toepast. Boudry maakt in zijn betoog een behoorlijke redeneerfout wanneer hij 'het échte christendom' vereenzelvigd met het machtsinstituut uit de middeleeuwen en haar intolerantie en godsdienstoorlogen. Terwijl het toch de evidentie zelve is dat, als het gaat om de essentie van iets, je moet gaan zoeken wat de oorspronkelijke stichter voor ogen had: Jezus met zijn radicale boodschap van liefde. Het zou hetzelfde zijn als te beweren dat 'het échte atheïsme' te vinden is bij Stalin met zijn kille, berekende massamoorden – Stalin heeft by the way een veelvoud van doden op zijn kerfstok (20 miljoen) vergeleken met alle godsdienstoorlogen samen. Jezus heeft nooit één vlieg kwaad gedaan, integendeel, hij incasseerde – vrijwillig nog wel - geweld van anderen, met de kruisiging als climax. En hetzelfde met zijn apostelen die op één na allemaal de marteldood stierven. Dat het middeleeuwse machtsinstituut hier héél ver van afgeweken was, is overduidelijk: als je de levens van sommige pausen bestudeert, lijkt

het wel of zij nooit de Bergrede gelezen hadden! Maar deze misbruiken werden in die tijd zelf al door velen van binnenuit aangeklaagd: Franciscus van Assisi, Petrus Waldo, John Wycliffe, Johannes Hus, Savonarola, Erasmus, Luther...

Boudry stelt, zoals de meeste vrijzinnigen, graag de Verlichting tegenóver de Kerk, wetenschap tégen religie, rede tégen geloof. Maar hoe kan je de historische context zó miskennen en verdraaien? De denkers, filosofen en wetenschappers in de Verlichtingstijd waren zelf - voor 99%? - overtuigde gelovigen: hoe kan men dan beide tegenover elkaar stellen? Het is niet erg eerlijk om van de middeleeuwen een karikatuur te maken, alsof daar enkel minachting voor rationaliteit heerste en geloof enkel een slaafs en blind ja- knikken was. Er was wel degelijk ruimte voor denken, filosofie, wijsheid en wetenschap, maar: niet onbeperkt. Het is duidelijk dat de openbaring van God en de Bijbel bovenaan stonden, in ieder geval waar het over het eeuwige heil ging. Boudry betoogt dat de Bijbel volgens de Kerk 'een onfeilbaar heilig boek is, waarin alle kennis besloten ligt die een mens nodig heeft', maar dat heeft geen enkele theoloog ooit beweerd! De grootste theoloog uit de middeleeuwen, Thomas van Aquino (1225-1274), ruimde plaats in voor de rede als bron van kennis, broederlijk naast openbaring, en hij bestudeerde de heiden Aristoteles met veel plezier. En de grootste filosoof van de Verlichting, Immanuel Kant, bevestigt dat de rede niets kan vertellen over bovennatuurlijke zaken en God, maar ook dat geloof in God een redelijk en noodzakelijk 'postulaat' (veronderstelling) is.

Er was dus geen tégenstelling tussen geloof en wetenschap, uiteraard wel spanningen en wrijvingen! Maar daar is niets vreemds of abnormaals aan: die heb je ook tussen godsdienst en politiek, wetenschap en politiek, kunst en economie enz. Bij de eerste generaties humanisten en verlichtingsdenkers was er geen haar op hun hoofd dat eraan dacht om Kerk en religie buiten te gooien, maar wel de rede méér plaats te geven, zowel buiten als binnen de religie – zie ook mijn boek ['95 stellingen over het humanisme'](#). Ze beschouwden hun eigen denkbeelden eerder als een soort 'verruimd' christendom. We moeten de Verlichting niet laten buikspreken en doen alsof zij de directe voorloper was van het atheïsme of de vrijzinnigheid: dat was ze absoluut niet. In Oxford vind je een inscriptie gebeiteld boven het befaamde Examination School: 'Dominus illuminatio mea' ('De Heer is mijn Verlichting'). Waarom zouden God en wetenschap elkaar moeten bestrijden? God kan voor een gelovige principieel niet botsen met rationaliteit of wetenschap, want Hij heeft ze zelf uitgevonden.

De wetenschap met haar ongelooflijke vooruitgang heeft de materiële levenscondities van de mens heel sterk verbeterd: zeker! Is de mens echter spiritueel en moreel mee geëvolueerd? Je kan aan een achtjarige jongen een plastieken speelgoedgeweer geven, maar als je hem even later een Kalasjnikov geeft, wat zijn de gevolgen? Wetenschap brengt geen morele vooruitgang en geen 'heil!' De slogan van de VUB is 'Scientia vincere tenebras' ('door wetenschap duisternis overwinnen'); maar het gaat hier over een héél ander soort duisternis. Wetenschap heeft evengoed de oorlogsindustrie en haar massavernietigingswapens geperfectioneerd, en zo de mogelijkheid gecreëerd om onze planeet op enkele seconden te vernietigen. Ze brengt op andere gebieden nieuwe vormen van duisternis!

Maar laten we even terugkomen op de verlichtingswaarden: we zouden bijv. kunnen zeggen dat deze tolerantie, vrijheid en rationaliteit zijn. Maar geen enkele van deze waarden is tégen het christelijke geloof: ze zitten er al in besloten. De Verlichting heeft geen éneke nieuwe (morele) waarde uitgevonden, alleen de bestaande christelijke waarden genomen en deze van God 'losgeknipt', seculier gemaakt. De 'vrijheid, gelijkheid, broederlijkheid' van de Franse Revolutie zijn totaal niet origineel, zelfs eerder een afzwakking van het sterke bijbelse gebod van de 'liefde'. Door deze waarden echter uit hun context los te knippen, creëer je de neiging om ze te verafgoden: de rede werd voor sommigen tot een messiaanse verlosseres, wetenschap tot hét antwoord op alle

problemen. Ook tolerantie en vrijheid tot absolute waarde uitroepen is ongerijmd en gevaarlijk: veel dingen mág je niet tolereren (racisme, seksisme, pedofilie, fanatisme...).

Wat de Verlichting in de praktijk betekende, zien we in de Franse Revolutie die deze ideeën politiek wou vertalen: ze ontaardde in bloedvergieten en repressie, ónvrijheid en óngelijkheid, corruptie door de leiders, arbitraire massa-executies. Tijdens de periode van 'de terreur' (1793-1794) werden ongeveer 500.000 mensen in de gevangenis gegooid, en 100.000 geëxecuteerd (waarvan 17.000 onder de guillotine en 25.000 gefusilleerd). Kortom, véél irrationaliteit, onbroederlijkheid en barbarij! De Verlichting had echt haar duistere kantjes en heeft nieuwe goden (en demonen) gecreëerd.

Tegenwoordig wordt nog regelmatig in de media gezegd, zeker in de context van de dreigende islamterreur in Europa: 'Dankzij de Verlichting is de christelijke religie uitgezuiverd'. Het klopt dat, door een grotere dosis gezond verstand, er heel wat bijgeloof en irrationele volksdevotie, misbruik en verstarde tradities opgeruimd werden. Maar in wezen is dat niet gebeurd door de Verlichting, maar doordat kerkhervormers, zoals Erasmus en Luther, terug gingen naar de bronnen (de slogan 'ad fontes' van de renaissance): hoe was het eigenlijk bedoeld door Jezus zelf? Het evangelie was het mes waardoor de uitwassen eraf gesnoeid werden, niet de rede.

De Verlichting heeft veel dingen voortgebracht waarvoor we vandaag dankbaar zijn, maar laten we a.u.b. van haar geen nieuwe religie maken, zelfs geen vervanging voor religie: daar was ze nooit voor bedoeld. Met de beste LED-lamp jaag je geen demonen weg! Het helpt ook niet om onnodige, valse tegenstellingen te creëren, want deze bevorderen enkel het polariseren en de misverstanden. De Verlichting leerde ons kritisch te zijn, maar laten we dat kritische denken ook toepassen op haarzelf!